

**IV. ÜNİTE:
İSLAM BİLİMLERİ**

**Prof. Dr. Sönmez KUTLU
Prof. Dr. Hasan ONAT**

ÜNİTEDE ELE ALINAN KONULAR

- İslam Bilimlerinin Tanımı
- İlim-Bilim Kavramları
- İslam-Bilim İlişkisi
- İslam Bilimleri ve Genel Özellikleri
- İslam Bilimlerinin Tasnifi

ÜNİTE HAKKINDA

İslam tarihi boyunca İslam mesajının kaynaklarının anlaşılması, anlatılması ve yaşanması konusunda Müslümanların ihtiyaçlarını karşılayacak çözümler üretilmiştir. Müslümanların karşı karşıya oldukları iç ve dış dinamikler, onları yeni bilgiler üretmeye ve yeni bilgi alanları oluşturmaya sevk etmiştir. Bu ünite de, İslam bilimlerinin tanım ve tasnifi yapılmakta, ardından İslam Bilimlerinin doğuşu ve gelişimini etkileyen sebepler ile bu bilimlerin ortaya çıkışı ve gelişimi genel olarak ele alınmaktadır. İslam Bilimleri ile ilgili yapılan tasniflerden Gazali ve İbn Haldun'un tasnifi örnek olarak analiz edilecektir. Bu iki alimin tasnifi, yapılan tasnifler arasında önemli bir yere sahip olduğundan önceki ve sonraki tasnif geleneğinin daha iyi anlaşılması sağlanacaktır.

ÖĞRENME HEDEFLERİ

Bu üniteyi tamamladığınızda;

1. İslam Bilimlerini tanımlayabileceksiniz.
2. İslam Bilimlerinin neler olduğunu ve nasıl tasnif edildiklerini öğrenmiş olacaksınız.
3. Klasik İslam Bilimleri tasnifinde İslam Bilimlerinin yerini öğrenmiş olacaksınız.

ÜNİTEYİ ÇALIŞIRKEN

Bu üniteyi çalışırken;

1.Öncelikle ders kitabını anlayarak okumaya çalışınız.

2.Ünite başında verilen amaçlara ulaşip-ulaşmadığınızı sürekli düşününüz.

Ulaşamadığınızı düşündüğünüz hedeflerle ilgili konuları tekrar okuyunuz.

3.Ünite içinde verilen araştırma, inceleme etkinliklerini mutlaka gerçekleştiriniz.

4.Öğrenmek için kitapla yetinmeyiniz. Bu ünite ile ilgili web sitesinde yer alan geniş özeti mutlaka inceleyip, oradaki alıştırma-uygulama etkinliklerine katılınız.

5.Web sitesini incelerken ünite ile ilgili video dersi mutlaka izleyiniz.

6.Web sitesinde kısa bir değerlendirme sınavı bulunmaktadır. Bu sınava katılıp, başarısız olduğunuz sorunun ilgili olduğu konuları ders kitabından tekrar ediniz.

7.Dersin web sitesinde, her ünite ile ilgili zengin birer kaynak listesi sunulmaktadır. Bu listeden ulaşabildiğiniz kaynakları inceleyiniz.

İslam Bilimlerinin Tanımı

İslam düşüncesinde, ilim kelimesi, ilk dönemlerde Kur'an ve Sünnette, tekil olarak kullanılmıştır. Bu kullanımlarda, ilim ile sistemli bir bilgi veya bir disiplin değil, daha çok dini hususlara ilişkin münferit bilgi veya tek tek noktaları araştırmaya yönelik bilgi kastedilmiştir. İlimin, özel bir disiplin anlamında kullanımı sonraki tarihlere rastlamaktadır. Somut ve özel bir öğrenim dalı anlamında ya da belli alanlara ait bağımsız disiplinler anlamında çoğul olarak ilimler (ulûm) kavramının ne zaman, hangi Müslüman bilim adamı tarafından ve hangi ilimler için kullanıldığı henüz açıklığa kavuşturulamamıştır. Çok erken dönemlerde din hakkında ortaya konulan zengin bilginin belli bir bölümünü bilgi olarak algılayan ve daha çok hukuk veya kelamın münferit noktalarıyla ilgili bir ilim algılamasının oluşmaya başladığı söylenebilir. Bu konularda düzenli bilgi üretilmesiyle birlikte bir bilim dalı ya da eğitim disiplini anlamında 'ilim' kullanılmaya başlanmıştır. Başlangıçta ilimle ilgili tartışmalar, hadis koleksiyonlarında daha çok hadis tahsilinde takip edilecek uygun usûl ve eğitim yöntemini belirlemek ve bilgi dinin temel bir parçası olarak görüldüğünden, bilgi ile dine inanma arasındaki temel ilişki çerçevesinde sürdürülmüştür. Eğitime ilişkin bilimsel bir usul geliştirme teşebbüsü, genelde ilk üç nesil alimlerinin dinî anlama, yorumlama ve yaşamaya dair görüşlerinin korunmasına dönüşmüştür. Böylece İslam toplumuna sızan yabancı fikir ve bozuk inançların önüne geçilebileceği düşünülmekteydi. Rosenthal, İslam'da bilim üzerine yaptığı çalışmasında, bu sürecin başlangıcını şu şekilde tespit etmektedir: "7. yüzyılın ortaları, hatta daha erken bir tarih bile şüphesiz olabilir. Ancak sağlam bir yapıya kavuşturulması 8. yüzyılın ilk yarısını bulmuş gibi görünüyor. Öte yandan, bu süreç, ilmî faaliyetlerin yöntem ve usullerine ilişkin gizli ve açık belli sayıdaki görüş ve düşüncenin üretilmesini gerektiren münferit disiplinlerin gelişimini, bilginin çoğul halinin bilinip yaygınlaşması ile kamçılanmış ve sırasında bu gelişmeden kendisi de yararlanmıştı." (Rosenthal, 2003, 62-63, 115-16)

İlim – Bilim Kavramları

İlim, genel anlamda, kendine özgü hedefleri, temel önermeleri, araştırma alan ve yöntemleri olan ve bir disiplini oluşturan düzenli bilgi şeklinde tanımlanır. İlk dönemlerde Müslümanlar tarafından başlangıçta parça parça ve belli konularda

düzensiz bir şekilde ortaya konulan bilgilerin veya ilmi faaliyetlerin, daha sonra kendine özgü hedefler ve temel önermeler oluşturarak ve belli yöntemler kullanarak düzenli bilgiye veya bağımsız ilmi disiplinlere dönüşmesiyle İslam bilimlerinin kurumsallaşmaya başladığı görülmektedir. Başka bir deyişle İslam bilimi veya bilimlerinin doğası ve tarzı, bu aşamadan itibaren kendi öz kimliğine ve farklı karakterine kavuşmaktadır. Dolayısıyla İslam bilimleri temelinde, amacında, yaklaşımında, alanında ve tutumunda kendine özgüdür. Aslında Müslümanların, sadece İslam'ı anlamaya, yorumlamaya, savunmaya ve yaşamaya yönelik ilmi faaliyetlerde bulunmadıkları, buna ilaveten insan kapasitesinin kavrayabildiği bütün bilgi alanlarına yöneldikleri ve her alanda ilmi faaliyette buldukları bir gerçektir. Genel anlamda belli metodlar kullanarak elde edilen savunulabilir sistemli bilgi için, kim tarafından üretilirse üretilsin, her hangi bir nitelirmede bulunmaksızın ilim veya bugünkü tanımlamayla bilim kavramı kullanılabilir. Bu anlamda bilim, evrensel olup hiçbir dinin, milletin veya şahsın tekelinde değildir.

İslam-Bilim İlişkisi

Kur'an, insanlık tarihinde bir dönüm noktasını işaret eder. Kur'an'la birlikte aklın önündeki bütün engeller kaldırılmış, akıl çağı başlamıştır; aklın 'belge' niteliği taşıyan sağlam/güvenilir bilgi ile iş yapması gerektiği vurgulanmış ve insanın, yaratıcı yetileri olan, özgür bir varlık olduğu açıkça ifade edilmiştir. Kur'an insanın evrendeki yerini fitrata uygun olarak insana hatırlatmış, bilgiyi bizatihi değer olarak görmüş ve insan için, çalıştığının, hak ettiğinin karşılığı olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda Kur'an'ın, adeta insan aklını yeniden inşa eden "kurucu ilkeler"inden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür :

- "Aklını kullanmayanlar pislik içinde kalır" (10/100).
- "Canlıların en kötüsü düşünmeyen, aklını kullanmayanlardır." (8/ 22)
- "Bilenlerle bilmeyenler bir olmaz" (39/9)
- "Bilimde otorite olmaz; her bilenin/ ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır." (12/76)
- "Mü'min bilgiye, öğrenmeye açıktır; her sözü dinler, anlar ve en güzel olanını benimser." (39/18).
- "Bu (vahiy/Kur'an) insanlık için bir bilinç kaynağı/kavrayış aracıdır; tereddütsüz bir inanca ve emniyete ulaşanlar için de bir rahmet ve hidayettir." (45/20).

- “Mü’min insan zandan uzak durur. Zan hakikat karşısında hiçbir anlam taşımaz.” (10/36)
- “İnsan hakkında bilgi sahibi olmadığı şeyin peşinden gitmez.” (17/36)
- “Geçmişten gelen her şey, gelenek-görenekler, örf-adetler, her türlü değer ve değer yargıları daima eleştiri süzgecinden geçirilmelidir. Geçmiş kutsallaştırılmamalıdır. (Onlara, Allah’ın indirdiği Kur’an’a uyun denince, hayır atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız, derler. Ya ataları bir şey düşünemeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler de mi ?” (2/107)
- “Daha önceki insanların yaşadıklarından ders almak gerekir.” (30/42)
- “Allah’tan haşyet duymak, üst seviyede bir bilinçle O’na saygı göstermek, ancak ilimle mümkün olabilir. (35/ 28)
- “Olay ve olguları anlayabilmek için, hadisenin kaynağına gitmek gerekir. (Yeryüzünde gezip dolaşınız ve Allah’ın yaratmayı ilkin nasıl başlattığını araştırınız.)” (29/20)
- “Daha önceki insanların yaşadıklarından ders çıkartmak için yeryüzünde gezip dolaşmak gerekir.” (35/44)
- “Var olan her şey bir “ölçü”ye, bir hesaba göre yaratılmıştır.” (55/5-7)

On dört asır öncesini göz önüne alacak olursak, Kur’an’ın bu kurucu ilkelerinin gerçekten devrim niteliği taşıdığını görebiliriz. Kur’an’la birlikte yeni bir insan, yeni bir tabiat ve yeni bir bilgi-bilim süreci başlamıştır. İnsan Tanrı’nın özenle, en güzel şekilde yarattığı, akıl ve hür irade sahibi, yaratıcı yetilerle donatılmış biricik, özgün bir varlık olduğunu hatırlamak durumunda kalmıştır. Kur’an, kurucu ilkeleriyle sadece akli değil, bir bütün olarak insanı, insanın dünyasını ve tarihi hem yeniden inşa sürecini başlatmış; hem de insanın “özne” olduğu gerçeğini insanın bilinç dünyasına taşımıştır. Yaratıcı yetilerle donatılmış olan insanın madde üzerinde tasarruf gücü vardır: “Göklerde ve yerde bulunan şeyleri, kendisinden bir lütuf olarak size boyun eğdirdi. Şüphesiz bunda, düşünen bir toplum için dersler vardır.” (45/13) İnsanla buluşan ilk ayetler, yeni bir medeniyet hamlesinin ilk işaret taşları gibidir: “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı rahmin duvarına yapışan aşılınmış bir yumurtadan yaratmıştır. Oku; çünkü Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O, insana kalemle yazma yeteneği vermiş, ona bilmediklerini öğretmiştir.” (96/1-5) Müslümanların yaratacağı Kitap Medeniyetinin omurgasını, bilginin değer olduğunun farkında olan, okuyan, yazan insanların meydana getirdikleri bilgi birikimi oluşturacaktır.

İslam Bilim Geleneği'nin ilk tezahürlerini Hz. Peygamber'in sağlığında müşahede etmek mümkündür. Kur'an'ın bilgi ve bilim konusunda yarattığı duyarlılık, Hz. Peygamber'in okuma-yazmayı teşvikiyle, ilimle/bilimle uğraşmanın farz olarak görülmesiyle, bilen insanların takdir edilmesiyle toplumda makes bulmaya başlamıştır. Hz. Peygamber'in vahyi yazdırması, Kur'an'a uygun olarak insanları Kur'an'la uyarması, Bedir Savaşı sonrası esirlerden okuma yazma bilenlerin Müslümanlara okuma-yazma öğretmeleri karşılığında özgürlüklerine kavuşmuş olmaları bilginin kayıt altına alınması konusunda belki de yazının icadından sonra en büyük adımlardan birisi olarak tarihteki yerini almıştır. Böylece insanlığın kaderini değiştirecek yeni bir bilim anlayışının ve gittikçe büyüyen bir birikimin temelleri atılmış, hatta varlığı hissedilir olmuştur.

İslam'la birlikte insanın tabiatla ilişkisi birebir gerçeklik ilişkisi olarak belirlenmiş; insanın madde üzerinde tasarruf gücü, tabiatın doğru anlaşılması ile ilgili bilimsel süreçleri harekete geçirmiştir. Bu bakış açısı, kısa sürede etkisini göstermiş; Müslümanlar bir yandan olay ve olguları doğru anlamaya ve açıklamaya çalışırken, diğer yandan da bilgiye, öğrenmeye açık hale gelmişler ve insanlığın birikimine talip olmuşlardır. Kur'an'ın "oku!" emri, Müslümanı "eşyanın hakikatini", olay ve olguların iç yüzünü anlamaya sevk etmiş; bir "yitik" ararcasına bilginin peşine takmıştır. Hem ulaşılabilen her türlü bilgi öğrenilmiş, hazmedilmiş; hem de yeni bilgi alanları yaratılmış ve bilimsel bilgi üretilmiştir. Böylece, malumatla bilimsel bilgi arasındaki fark gittikçe daha belirgin hale gelmiş; sağlam, güvenilebilir bilgi üretme süreçleri oluşmuş ve sıradan bilgiden, malumattan farklı olan bilimsel bilgi üretilmiş, hayatın farklı alanlarında alimler yetişmiştir. Her ne kadar erken dönemde "ilim" adı altında daha çok din alanında oluşan birikim kastedilmiş ise de, Müslüman bilim algısında malumatın ötesinde güvenilebilecek, sağlam bilgi üreten kimse alim olarak görülmüştür.

Kur'an'ın getirdiği yeni bir insan ve evren algısının doğal sonucu olarak görülebilecek bilgi konusundaki bilinç, kısa sürede meyvesini vermiş; insanı ilgilendiren temel alanlarda ilmi/bilimsel birikimin ilk işaretleri hicri birinci asrın sonlarına doğru ortaya çıkmaya başlamıştır. İslam Bilimleri dediğimiz Kelam, Tefsir, Hadis, Fıkıh Usulü, Tasavvuf, Tarih, İslam Mezhepleri Tarihi gibi disiplinler; astronomi ve tabiat bilimleri alanındaki gelişmeler, bu süreçte ortaya çıkmış; insanlığın gidişatını etkileyen muazzam bir bilim geleneği oluşmuştur. Bugün İslam dünyasının hemen her yöresinde İslam'la ilgili sayısız çalışma yapılmakta, tahmin edilemeyecek kadar büyük emek harcanmaktadır. Bu

çalışmalar, ne Müslümanların kaybettikleri bilimsel geleneğin bir parçası olmakta, ne de Batılı bilim geleneğine eklenilebilmektedir. İslam Bilimleri'nin yeri İnsan Bilimleri / Sosyal Bilimler/ Manevi Bilimler alanıdır. Çünkü İslam Bilimleri, Müslüman insanın İslam'ı anlama ve yaşama konusundaki çabalarını yansıtmaktadır. Bu durum İlahiyatçıya, Felsefe-Sosyoloji-Psikoloji-Antropoloji gibi alanların yöntem desteğini ve birikimini kolayca kullanma imkanı sağlayacaktır. İşin gerçeği, bu disiplinler olmadan ne insanı anlamak, ne de bilim yapmak mümkün olur. Ayrıca İslam Bilimleri için tarih bilgi ve bilincinin de hayati önem taşıdığını belirtmekte fayda vardır.

İslam Bilimleri, Sosyal Bilimler/ İnsan Bilimleri şemsiyesi altında yer alacakları için, yine beş kademedен oluşаn, en üstte de bilim adamının kişisel anlayışı ile taçlanan bir yöntemle çalışılacaktır. En temelde bütün bilimlerde ortak olan genel bilimsel yöntem, ya "bilimsel yöntem ortak paydası" yer alacaktır. Onun üzerinde Sosyal Bilimler'in yapısal özellikleri ile örülen, "açıklayıcı anlama"yı da içeren Sosyal Bilim Yöntemi; onun üzerinde İslam Bilimleri Yöntemi; daha sonra İslam Bilimleri içindeki uzmanlık alanlarının kendine özgü niteliklerini öne çıkartan İhtisas Alanı Yöntemi ve nihayet bilim adamının yöntem anlayışının özgün nitelikleri olacaktır. Bu piramit bize, İslam/İlahiyat Bilimlerinde ihtisaslaşmanın bir derinleşmeden çok bir yükselme olması gerektiğini de göstermektedir. Bu, hem yöntem, hem de alan olarak yükselmedir. Örneğin İslam Mezhepleri Tarihi alanında çalışan bir insan, sağlıklı bir bilimsel bilgi birikimine sahip olabilmek için, Temel İslam Bilimlerinin oluşturduğu bir zemin üzerinde, Kelam'ın, İslam Tarihi'nin ve İslam Felsefesi'nin desteğini de alarak, Mezhepler Tarihi çizgisinde yükselmek durumundadır.

Müslümanların anlamlı varoluşlarının gereği olarak, konusu, amacı ve yöntemi doğrudan İslam'ı anlamaya ve yaşamaya yönelik bizzat Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen ilmi faaliyetlerin veya ilmi disiplinlerin tamamını İslam Bilimleri olarak tanımlayabiliriz. Bu bilimlerin konusunun doğrudan İslam olması nedeniyle, niteleyici anlamında 'İslamî İlimler kavramı da kullanılabilir. Ancak İslamî nitelmesi, bilmek istediğimiz şeyin din olarak İslam'a mahsus olmasından ve ilmî faaliyetin İslam'a uygun olmasından dolayıdır, yoksa bilginin İslam açısından doğruluğunu (meşruiyetini) ve değerini ifade eden veya İslam'la aynileştirici bir nitelme değildir. Bu anlamda İslam Bilimleri yerine İslamî Bilimler tabiri kullanılabilir. Bilginin temel kaynaklardan birisi olarak dini metinleri (nass) kullanması, bunların sübut, delalet ve yorumlarını konu edinmesi ve bunlardan hareketle Müslümanların sorunlarına çözümler bulması dolayısıyla,

İslam Bilimleri yerine tıpkı İslamî Bilimler gibi dinî veya şer'î bilimler de kullanılabilir. İslamî nitelemesi gibi, dinî ve şer'î nitelemesi de, bilginin doğruluğu ve değerini ifade etmez. Çünkü her iki durumda da, özne insandır. Müslüman öznenin ortaya koyduğu dini bilgiler, mutlak olmayıp öznedir ve dinin kendisiyle özdeşleştirilemez. Dolayısıyla İslamî, dinî veya şer'î nitelemesi, İslamla veya dinle ilgili olduğu anlamında bir nitelemedir. Şer'î ilimlerle, "matematik gibi akıl ile, tababet gibi tecrübe ile, dil gibi işitmekle bilinmeyip ancak Peygamber'den öğrenilen ilimler kastedilmektedir." (Gazalî, 1975, 1, 48) Daha sonra Şer'î ilimlerin kapsamı, Hz. Peygamber'den öğrenilenlerle sınırlandırılmayıp, kelim, mantık ve fıkıh usulünü de bu ilimler kategorisine dahil edebilmek için Hz. Peygamber'den öğrenilen veya ondan öğrenilene dayalı olarak elde edilen ilimleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

İslam Bilimleri ve Genel Özellikleri

Bu çerçevede Temel İslam Bilimleri olarak görülebilecek disiplinler, kelim, fıkıh ve fıkıh usulü, tefsir ve hadistir. Bu bilimler, din olarak doğrudan İslam'a ait inanç, ibadet, ahlak ve haram-helal konularını incelemektedir. Hz. Peygamber'in hayatı(siyer), daha sonraki İslam tarihi, tarih boyunca ortaya çıkan düşünce ekollerini inceleyen Mezhepler Tarihi, İslam alimlerinin hayatlarını ele alan rical tarihi ve dini metinlerin anlaşılmasında kullanılan Arap Dili ve Belagatı ve diğer bazı bilimler yardımcı İslam Bilimleri veya dolaylı dini bilimlerdir.

Bazı İslam bilginleri, klasik İslam bilimlerini, bir kısmının nakil yoluyla ve nesilden nesile aktararak gelmesinden hareketle naklî bilimler olarak da isimlendirmektedirler. Ancak naklî nitelemesi, aklînin karşıtı olarak kullanılmamaktadır. Çünkü nakli olarak gelen ilmi faaliyetlerin konuları arasında, akıl yoluyla tespit edilen ve akli ilgilendiren pek çok husus bulunmaktadır. Dolayısıyla naklî nitelemesini bilginin kaynaklarından birisinin her hangi bir ayet veya hadise dayanması ve öğrenme yolunun nakil yoluyla olması şeklinde anlaşılmalıdır. İbn Haldun, nakli ilimlerle neyin kastedildiğini, Mukaddime adlı eserinde şu şekilde açıklamaktadır: "Bu ilimlerin her biri Peygamberden nakil ve rivayet edilen haberlere dayanır, bu ilimlerin esas ve usulleri öğrenilirken akla dayanılmaz, ancak meselelerini dal ve budaklarını asıllara bağlamak hususunda aklın yardımına başvurulur. Çünkü Peygamberler, dini hükümleri müminlerine bildirdikten sonra arkası arkasına pek çok hadiseler cereyan etti, genel olan asıl ve nakiller, konuluş amaçları itibariyle, bu hadiselerle şamil değildir. Asıl ve metnin açık ibaresi her hadiseyi içine almaz. Bundan dolayı, ardı sıra cereyan eden

hadiselerle ilgili olan hükümler için, Hz. Peygamberden nakil ve rivayet edilen haberlere (ayet ve hadis) başvurulur. Bu hadiseler, ayet ve hadislerdeki hüküm ve kaidelerle mukayese edilerek kıyas yoluyla halledilir. Bu naklî olan ilimlerin her birinin temeli ve dayanağı Kur'an ayetlerinden ve Tanrı Elçisi'in hadis ve Sünnetlerinden ibaret olan Şer'i delillerdir. .. Tanrının kitabını ve Elçisinin hadislerini anlatmak ve açıklamak üzere oluşturulmuş ilimler dahi şerî ilimlerden sayılır. (İbn Haldun, 1986, 2, 455-56)

İslam Bilimleri, İslâmın tabiatından çıkan, Kur'an ve Sünnet'ten kaynaklanan ilimlerdir. Bunlara nakli ilimler denilmesinin sebeplerinden biri, bu ilimlerle uğraşanların sadece nakil ve rivayette bulunmalarındır. Örneğin genelde tefsirciler ve hadisciler, bilgiyi Resulullah'a kadar varan bir silsile içerisinde nesilden nesile aktarmakla ilgilenirler. Ancak, söz konusu asırda bu ilimlerin hepsine, ayet ve hadise dayalı naklî ilim denilmesi, pek yerinde bir isimlendirme olarak kabul edilemez. Çünkü bu asrın alimleri, görüşlerini ispatta akıl ve mantığa dayanmayı da caiz görüyorlardı. Hadisci akla ve mantığa aykırı olduğu için bir hadisin uydurma olduğunu söyleyebiliyordu. Müfti hakkında kesin delil bulunmayan fikhî bir meselede, önceki müctehidlerin görüşüne uymasa bile kendi görüş ve ictihadına göre fetva veriyordu. Zaman zaman alimler, zahirde çelişik gibi görünen delillerin gelişinde özel bir halin gözetilmiş olmasına dayanarak onları tevil ediyorlardı. Onun için bu ilimlere, naklî ilimler yerine İslam Bilimleri demek daha uygun olacaktır. Kalam ilminin bu ilimler içerisinde sayılması ve kalamcılarının ilmi hareket içerisinde en çok akıl unsurunu kullanmaları bunu desteklemektedir. (Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, trz., 3, 379)

Bu bağlamda, müslüman bilginler, Kur'an-ı Kerim'le ilgili ilimlerle diğer milletlerden alınan ilimleri birbirinden ayırarak birincisine naklî, dinî veya şerî ilimler, ikincilere ise, aklî veya hikemi/felsefî ilimler adını vermişlerdir. Bu sonunculara bazen yabancıların ilimleri yahut eski ilimler de denir.

İslam Bilimlerinin Tasnifi

İnsanlık tarihinde büyük filozof ve düşünür olarak kabul edilen her bilgin, ilim ve ilimlerin tasnifi üzerine eserler yazmıştır. Müslüman bilginler de, bu konuda pek çok eser yazarak onlarca tasnif geliştirmişlerdir. Her bir bilgin, içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal yapıya ve ihtiyaçlara göre ve döneminin ilim anlayışına göre, kendi dönemindeki ilimleri tasnif etmeye çalışmıştır. İslam düşüncesinde bu konudaki tasnifler incelendiğinde onlarca tasnif yapıldığı ve bu amaçla pek çok eser kaleme alındığı görülmektedir. Bu tasnifler genel olarak

incelendiğinde ikili bir tasnif sistemi, bazen de üçlü bir tasnif sistemi kullanmıştır. Bu konuyu ele almadan önce İslam düşüncesinde kitap tasnif geleneğinin oluşmasını ele almakta fayda var.

İslam düşüncesinde, bilimlerin kurumsallaşmasını ve gelenek oluşturmasını sağlayan belli konu ve bilimlere ait eser yazma geleneği üç aşamada gelişmiştir. I. Devre: En kolay ve en basit devredir. Bu, bir görüşün, bir hadisin veya önemli bir sözün müstakil bir sahifede kaydedilmesinden ibarettir. II. Devre: Her hangi bir konudaki benzer görüşlerin veya Hz. Peygamber'in hadislerinin bir kitapta toplandığı, tedvin edildiği devredir. Bu arada, bir kitapta toplanan fıkha ve tefsire dair haberlere de rastlanır. III. Devre: Tasnifle zirveye ulaşılan devredir. Çünkü bu dönemde, görüşler ve yazılanlar sıralanmış, düzenlenmiş, belli konular ve özellikler çerçevesinde dizilmişlerdir. Müslümanlar bu üçüncü devreye Abbasilerin I. Asrında ulaştılar. Daha önceleri alimler ya hafızalarından konuşuyorlar veya münferit bir konudaki bilgileri bir risalede topluyorlar ya da ilmi, düzensiz sahifelerden naklediyorlardı. Bu durum, Hicri 143/760-61 yılına kadar devam etti. Müslüman bilginlerin hadis, fıkıh, tefsir, Arapça, Tarih ve Megazi kitaplarını tasnife başlamaları bu zamana rastlar. Bu devirlerdeki en tanınmış musannifler; Muvatta'ı telif eden İmam Malik, Siyer yazarı İbn İshak, Fıkıh ve re'yi tasnif eden İmam-ı A'zam Ebû Hanife'dir. Alimleri bu konuda yönlendiren kişi Ebu Ca'fer el-Mansur olmuştur. Mansur ilim ve edebiyata büyük önem veren birisiydi. Bu dönemde ilk kitap tasnif eden kimseler arasında İmam Abdilmelik b. Abdilaziz b. Cureyc el-Basrî (155), Ebû'n-Nasr Saîd b. Ebî Arûbe (155), Rabi' b. Mes'ud b. Sabîh (160), Ma'mer b. Raşid (179), Sufyanu's-Sevrî (161), Malik b. Enes (179) ve Abdullah b. Mübarek (181) bulunmaktadır. (Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, trz., 3, 377)

İslam düşüncesinde bilimlerin tasnif edilmeye başlandığı III.asrın sonları IV.asrın başlarına kadar pek çok siyasi ve itikadi mezhep oluşmuş ve farklı görüşleri destekleyen çok sayıda kelimî eser kaleme alınmıştı. İlimlerin tasnifinden önceki dönemde yazılan eserlerin büyük bir kısmı hadis, fıkıh ve kelamla ilgiliydi. İlim kavramının sıklıkla kullanıldığı ve merkezi bir yer işgal ettiği eserlerin başında hadis literatürü gelmektedir. Esasen ilk dönemde ilmin kapsamına Kur'an ve hadis hakkındaki bilgilerle fıkıhla ilgili dini bilginin girdiği anlaşılmaktadır. Fakat sonraları, Hadis taraftarlarınca, ilim kavramıyla daha çok hadis kastedilmeye başlandı. Fıkıh, kelam ve tefsir terimleri, daha sonraki dönemlerde, bağımsız bir bilim dalı anlamında teknik anlamlarını kazandılar. Aristo'nun eserlerinin Arapça'ya çevrilmesiyle birlikte, İslam dünyasında sistemli

dini bilginin dışında Müslümanlara ait olmayan bilimlerin varlığı anlaşıldı ve felsefe ve diğer yabancı bilimler de ilimler sınıfına dahil edildi. Bu sayede, önceleri İslam dini hakkında bilgiler anlamında kullanılan ulûm terimi, bilimler, ilmi disiplinler manasına gelmeye başlamıştır. Kindi, beşerin entelektüel kapasitesiyle ortaya koyduğu ilimler için insan bilimleri (el-ulûmü'l-İnsaniyye) adını vermiş ve bu adla bir eser yazmıştır. (Kutluer, 2002, 22, 112)

Kindi, Cabir b. Hayyan ve Farabiye kadar, bize ulaşan eserleri esas alacak olursak, bütün bilgi türlerini ve alanlarını içeren bir bilgi tasnifine veya bilimler tasnifine yer verilmediği gibi bu konuda müstakil eserlerin de yazılmadığını görmekteyiz. Felsefenin İslam dünyasına girmesiyle birlikte, bu üç bilginin çabaları sonucu, yazdıkları eserlerde bilimlerin tasnif edildiği ve bu tasnif şemasında İslam Bilimlerine bağımsız bilimler olarak yer verilmeye başlandığına şahit olmaktayız. Bu konuda eser yazan müellifler ve meşhur eserleri şunlardır: Câbir b. Hayân (VIII. Asrın sonu IX. Asrın başları), *Risâle fi'l-hudûd*; Kindî (870), *Kitâb fi mâhiyeti'l-ilm ve aksâmihi*, *Kitâbu aksâmi'l-ilmî'l-İnsî*; Farabî (950), *İhsâu'l-ulûm*; Âmirî (992), *el-İ'lâm bi menâkibi'l-islâm*; el-Harezmi (997), *Mefâtihu'l-ulûm*; İbn Ferigun, *Cevâmiu'l-ulûm*; İbn Sinâ (1037), *Aksâmu'l-Ulûmi'l-Akliyye*; el-Âmiri, *el-İ'lâm bi menâkibi'l-İslam*; İbn Nedîm (1046), *el-Fihrist*; Ebû Hayân et-Tevhîdî, *Risâle fi'l-ulûm*; İhvânü Safâ Risaleleri (X.Yüzyıl); İbn Hazm (1064), *Merâtibu'l-ulûm*; el-Beyzâvî, *Risâle fi mevzûati'l-ulûm ve tarîfiha*; İbn Hind, *Tezkire bi cumali'l-felsefe*; Gazzalî (1111), *İhya*; el-Abyûrî, *Tabakâtu'l-Ulûm*; İbn Haldûn (1406), *Mukaddime*; Taşköprüzade (1560), *Miftâhu's-saade*; Hacı Halife (1656), *Keşfu'z-Zunûn*; et-Tehanevî (1745), *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn*; Kutbuddîn Şirâzî (1311), *Durrat al-Tâj li ghurrat al-Dîbâj fi'l-Hikma* (*Pearls dwof the Crown, the Best Introduction to Wisdom*); Molla Lütfi, *Risâle fi ulûmi's-şer'iyye ve'l-arabiyye*; Nevî, *Netâyiciü'l-fünûn*; Saçaklızade, *Tertibü'l-ulûm*.

Bilimler tasnifiyle ilgili eserler incelendiğinde bilimler genelde, öznesi, amacı, kaynağı, kökenleri, dili, bilgi alanları, kullandığı yöntemler, işlevleri veya özelliklerine göre ikili bir tasnifle, nadiren de üçlü, dördü veya yedili tasnifle ele alınmaktadır. İlimler tasnif edilirken kimi zaman konu, gaye ve yönteme göre birbiri arasındaki ilgiyi göstermek, kimi zaman da ilimleri öğrenmede mantıklı bir yöntem izlenmesi için kolaylık sağlayacak sıralama tercih edilmiştir. (Vural, 2004, 185) Bu tasnif şemasında İslam bilimleri, bağımsız bilimler olarak veya diğer bilimlerin altında çeşitli adlarla yer almaktadır. Bu ikili tasnifler, Yüce İlimler-Yardımcı/Aşağı İlimler; Pratik İlimler-Nazari İlimler; Akli İlimler-Dinî İlimler; Dünyevî İlimler-Dinî İlimler; Aklî İlimler-Şerî İlimleri; Şer'î İlimler- Şer'î olmayan

ilimler; Arabî İlimler-Acemî İlimler; Dinî İlimler-Felsefî İlimler; Millî (şerî-dinî)-hikemî (Felsefî) ilimler; İlâhî İlimler-İnsanî İlimler şeklinde; üçlü tasnifler ise, duyma ile tahsil edilen ilimler, Nazari/Akli İlimler ve Şer'î ve Fıkıhî Bilimler ya da Sırf Akli ilimler, Sırf Nakli İlimler ve Fıkıh ve Fıkıh Usûlü gibi hem Akli hem Nakli İlimler (aklın ve şerin/reyin ve şerin birleştiği ilimler) şeklinde yapılmaktadır. Burada zikredilenler, konuyla ilgili yapılan bazı ikili ve üçlü tasniflerdir. Bu tasnifleri artırmak mümkündür. Bütün bu tasnif şemaları incelendiğinde İslam bilimlerinin bu şemadaki yeri ile ilgili şöyle bir genel sonuç çıkarılabilir: İslam bilimlerinin ikili tasnifte hangi isimle yer alacağı ve hangi alt bilimleri kapsadığı konusunda ortak bir kanaat olmayıp dönemden döneme ve yazardan yazara farklılık arz etmektedir. Bazılarında İslam Bilimlerine meşruluk kazandırılmak için Akli veya Medeni bilimler altında zikredilirken bazısında, Felsefî bilimlere meşruluk kazandırmak için felsefe, mantık ve diğer bazı yabancı bilimler dini bilimler altında zikredilebilmektedir. Bir kısmında kelam, dinî ilimler dışında bırakılmaktadır. Tasavvuf'un İslam bilimleri arasında zikredilmesi konusunda görüş birliği yoktur. Tasnifler, yazarın meslekî veya mezhebî eğilimi ile içinde yaşadığı dini-siyasi atmosfere göre şekillenmiştir. Bununla birlikte tasnifler, bütün bilgileri, İslam'ın dünya görüşü çerçevesinde organik bir bütünlük içerisinde toplamaya yönelik birer teşebbüs olarak görülebilir. (Bakar, 1992, 22)

İslam Bilimlerinden söz edilirken, Din Bilimleri (el-Ulûmu'd-dîniyye), Nakli bilimler (Ulûmu'n-Nakliyye), Arap Bilimleri (el-Ulûmu'l-Arabiyye) veya Şer'î Bilimler (el-Ulûmu's-Şer'iyye) ve benzeri terimler kullanılır. Bu ilimlere gelenekçi çizgiyi takip eden kurumsallaşmış eğitimin içinde yer verilmiştir. Bu anlayış, Müslümanlar tarafından kabul edilmiş ve servet sahibi Müslümanlarca maddi olarak desteklenmiştir. İslamî İlimler ile yardımcı bilimler, mescidler/camilerin yanı sıra daha sonra gelişen medrese, ribat, darulhadis ve darulkur'an gibi kurumlarda okutulmuştur. Bunlar, tefsir ilmi (Kur'an yorumu), kıraat ilmi (Kur'an'ın farklı okunuşlarıyla ilgili bilim dalı), hadis ilmi/ilimleri, fıkıh usulü ilmi (hukuk teorisi ve metodolojisi bilimi), fıkıh ilmi (hukuk bilimi) ve usuluddin(dinin temel esasları ve kaynakları) ilmidir. (Makdisî, 2004, 138-9)

İlimlerin taksimi veya ulaşılabilir ve öğrenmeye değer görülen bütün bilgi dallarının sistematik olarak tasnifi IV/X. Yüzyılda sık sık rastlanan bir hadise haline gelmişti. Yaklaşık 366/976'da Harizmî tarafından, daha sonra Cabir b. Hayan, Farabî, Gazâlî ve diğer İslam bilginlerince yapılan tasnifler, -her ne kadar Müslümanların ilmi faaliyetlerinin bütün sahalarını yansıtmadığından eksik olsa da- İslam İlimlerinin yalnızca tertibini değil, menşeyini de kendine özgü bir

berraklıkla göstermekte ve bilimleri seçip düzene sokmanın mantığını telkin etmektedir. Ancak bu tasnifler içerisinde en ayrıntılı ve tutarlısı, -Kalam ilminin alt dallarını tasnif etmemesi açısından eksikse de- Taşköprüzade'nin Şer'î/dinî bilimler tasnifidir.(Taşköprüzade, 1, 20-25) Bunların ayrıntılarına girmek istemiyoruz. Klasik kaynaklarda İslam bilimlerinin nasıl sınıflandırıldığını tek tek ele almak yerine, bu konuda en çok etki bırakan Farabi ve Gazzali'nin İslam Bilimlerini tasnifini ele alacağız.

Farabî(950)'nin Bilimler Tasnifi Ve Dinî Bilimler

Farâbî, İslam bilim tarihinde ilimler tasnifi yapan ilk Müslüman filozof ve bilgindir. O, bilim tasniflerinde Aristo'nun bilim anlayışından ve tasnifinden etkilendiğinden dini ve aklî bilimler ayrımı yapmaktan kaçınmıştır. Yetiştığı dönemde kalam ve akılcı düşünce taraftarlarına karşı olumsuz havayı ve baskıyı düşünecek olursak, Farabî'nin bilimler tasnif şeması ve bu şemada İslam bilimlerinin niçin müstakil başlık altında daha geniş yer almadığını daha iyi anlarız. Bazı gelenekçi çevreler, hadis ve fıkıh dışındaki dini bilgiyi, ilimler sınıfından saymamakta, kalam, felsefe ve akıl yürütmelerine dayalı ilimleri ilim olarak görmemektedir. Bu yaşanan duruma bir cevap olarak Farabî, ilimleri bir bütün olarak değerlendirmiş ve aklî yöntemleri kullanan İslam Bilimlerinden Fıkıh ve Kalam dışındaki bilimleri, bağımsız bir bilim olarak görmemiştir. Başka bir ihtimal de, o, sadece okuduğu veya kendi döneminde eğitimde mutlak okutulması gerektiği ilimlere tasnif şemasında yer vermiştir.

Farabî'nin bilimler tasnifini yönlendiren temel ilkeleri şu şekilde tespit etmek mümkündür: Birincisi, tasnifle, farklı bilimlere genel bir kılavuz/rehber hazırlamak. Böylece öğrenciler kendileri için faydalı olan konularda/alanlarda eğitim görmeyi ve araştırmalar yapmayı tercih edecektir. İkincisi, bu tasnif insanlara bilimler sıralaması hakkında bilgi edinebilmesini sağlamak. Üçüncüsü, çeşitli temel bilimler ve alt grupları meşru görülebilecek uzmanlaşmanın boyut ve

FARÂBÎ'NİN BİLİMLER TASNİFİ

- A) A) DİL İLMİ
- B) B) MANTIK
- C) C) TABİAT İLMİ (İlahiyat ve Bölümleri)
- D) D) ÖĞRETME İLİMLERİ
 - 1. 1. Sayı İlmî
 - 2. 2. Hendese İlmî
 - 3. 3. Menazır (Optik) İlmî
 - 4. 4. Yıldızlar İlmî
 - 5. 5. Musiki İlmî
 - 6. 6. Ağırlıklar İlmî
 - 7. 7. Hiyel (Teknoloji)
- E) E) Medenî İlimler
 - 1. 1. Siyaset
 - 2. 2. Fıkıh
 - 3. 3. Kalam

(Farâbî, 1986, 45-132)

sınırlarını belirlemeye yarayan araçları temin etmek. Dördüncüsü, tasnif, bir kimsenin belirli bir bilim dalında uzmanlık iddia edebilmesinden önce öğrenmesi ve araştırması gereken konular hakkında bilgi vermek. Beşincisi, farklı kültürlerle ait ilimleri bütünleştirmek. Alt bilim dalları şeklinde bilimlerin ayrıştırılması, bilimlerin bütünlüğünü ve düzenini bozmamak şartıyla uzmanlaşmanın meşru bir çaba olduğunu gösterir. Önemli ve faydalı bilimler, tek ve dar bir disipline feda edilmemelidir. Yapılan tasnifler, bütün bilimleri kapsamak yerine genelde bilinenlerle sınırlandırılmıştır. Farabînin bilim tasnifinde önem verdiği bilimler, İslam öncesi bilimlerdir. O, müslümanlar için yeni olan bu bilimleri, yani mantık ve felsefi bilimleri daha iyi tanıtmak ve daha fazla bilinmesini sağlamak için tasnifini oluşturmuştur. Farabî, felsefi bilimlerin dini bilimlerle ilişkisi açısından daha önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Sadece fıkıh ve kelâmı kendi bilimler listesine müstakil bir bilim dalı olarak sokmuştur. Farabî'nin tasnifinde ortaya konulmak istenen şey, hangi bilimlerin daha önemli veya daha faydalı, ya da daha doğru ve daha güvenilir ve etkili olduğudur. Sonuçta felsefi bilimlerin, metodolojik açıdan dini bilimlerden üstün olduğunu ortaya koymak istemiştir. Kesin bilgi ifade eden dini bilgiye sadece fıkıh ve kelâmı dahil etmiştir. Böylece bu iki ilim, meşru bilim sıfatıyla mantık ve felsefi bilimler arasında zikredilmiştir. (Bakar, 1992, 124-5)

Gazâlî'nin İhya Adlı Eserinde Şer'î Bilimler Tasnifi

Gazâlî de, bilimler ve bunun içerisinde Şerî/Dinî bilimler tasnifinde, tıpkı Farabî gibi, içinde yetiştiği siyasi, toplumsal ve dini ortamdan etkilenmiştir. O onun hayatında yaşadığı değişim ve dönüşümlerin, bu tasniflere yansıdığını görmekteyiz. Ancak o, Farabî gibi, konuyla ilgili müstakil bir eser kaleme almamış olup ilgili görüşlerini değişik eserlerinde yeri geldikçe işlemiştir. Bu yüzden Gazâlî'nin eserleri incelendiğinde her bir eserinde farklı bilim sınıflandırması yaptığı görülecektir. Bazı tasniflerinde filozofların tesirinde kalarak İslam bilimlerini nazari ve ameli bilimler şeklinde tasnif etmiştir. Ama onun en kapsamlı ve muhtemelen en son yaptığı bilim tasnifine İhya adlı eserinde raslamaktayız. Burada bilimleri, Şer'î Bilimler ve Şer'î Olmayan Bilimler şeklinde ikiye ayırarak Şer'î Bilimlerin kapsamlı bir tasnifini yapar.

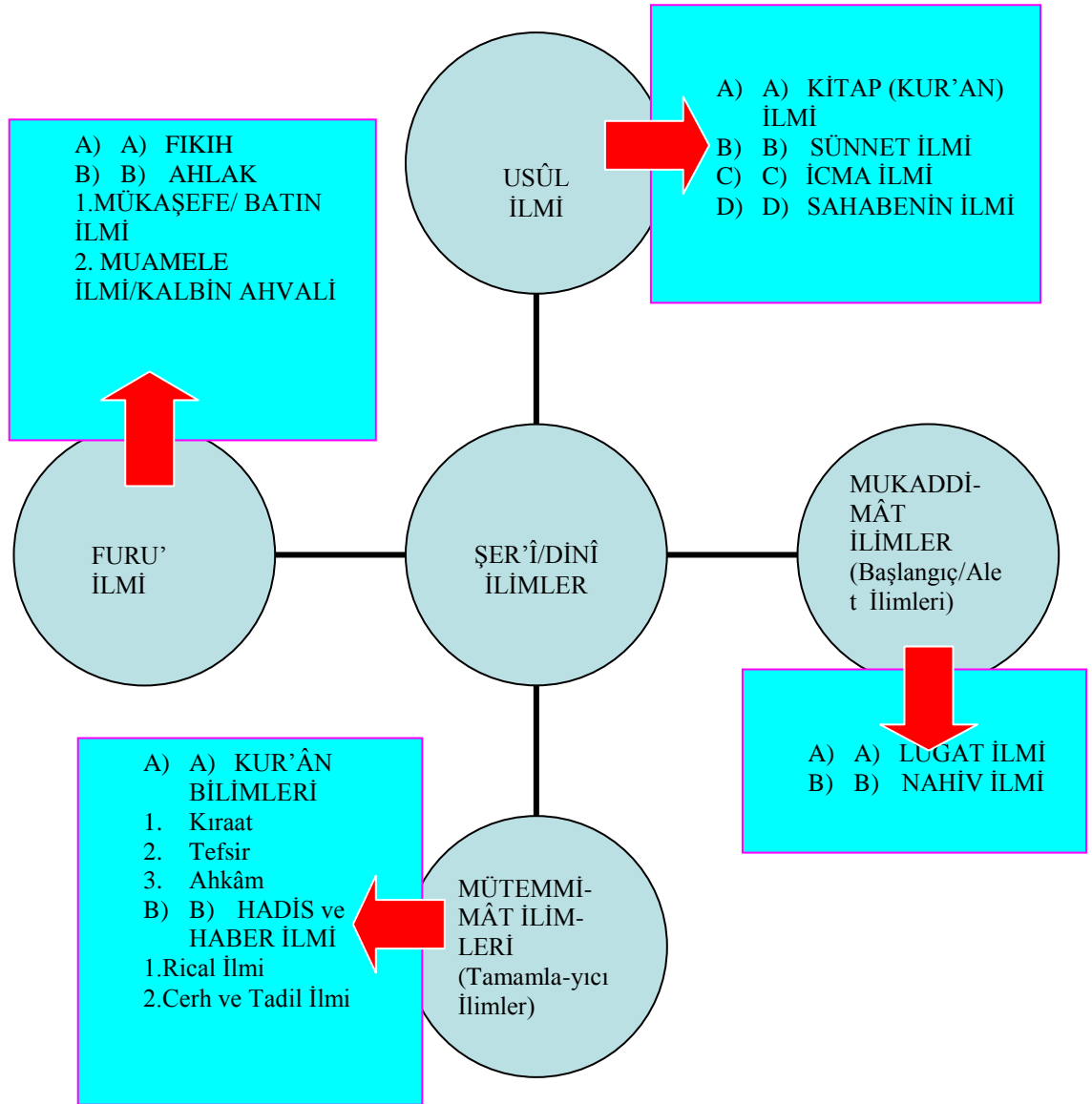
Gazâlî'ye göre, Şer'î İlimler, matematik gibi akıl ile, tababet gibi tecrübe ile, dil gibi işitmekle bilinmeyip ancak Peygamber'den öğrenilen ilimlerdir. Şer'î Olmayan İlimler ise, " Diğer vasıtalarla elde edilen ilimlerdir.". Şer'î İlimleri, kendi arasında Usûl, Furû, Mukaddimat (Başlangıç/Yardımcı ilimler) ve

Mütemmimât (Tamamlayıcı bilimler) olmak üzere dört ana bölüme ayırır. Temel İlimleri (usûl), kendi içerisinde Kitap, Sünnet, İcma ve Sahabenin İlmi şeklinde; Ameli/Pratik ilimleri (furû) ise, dünya işlerini tanzim eden Fıkıh ve Ahiret işlerini düzenleyen Ahlak ve Tasavvuf olarak ikiye ayırır. Bunların dışındaki bilimleri Temel İslam bilimlerinden değil başlangıç ve tamamlayıcı bilimler olarak görür. Lüğat ve Nahiv'i başlangıç ilimleri içerisinde; Kur'an ve Hadis/haberle ilgili bilimleri ise, tamamlayıcı bilimler altında zikreder. (Gazalî, 1975, 1, 48)

Gazalî'nin Şer'î/Dinî Bilimler tasnifini yönlendiren temel ilkeler şunlardır: 1. Akli İlimlerden Felsefe ve Kelam'ın şer'î İlimlerden olmadığını ve gereğinden fazlasını öğrenmenin doğru olmadığını ortaya koymak. Çünkü kelam ilminin içine aldığı faydalı deliller Kur'an ve Hadis'te mevcuttur. Bidatçileri ilzam edecek kadar kelam öğrenmek farzı kifaye ilimler arasına girmiştir. Gazalî'nin bu tutumu, İslam dünyasında Felsefe ve Kelama olan ilgilinin azalmasına etkide bulunmuştur. Diğer taraftan Tasavvuf'un İslam bilimleri içerisine sokulmasıyla birlikte, İslam dünyasında kontrolsüz bilgi ve eleştiriye kapalı bilgi ve tecrübelerle ilgiyi artırmıştır. 2. Dini yöne ağırlık vermek ve insanın nihai mutluluğu ile olan ilişkisi ve inananların bundan elde edecekleri dini yararı esas almak. 3. Sonuçlarına ve ilmi elde etmede başvurulacak kaynak ve delilin gücüne göre ilimleri sıralamak. 4. Hakikati, dinî ve dünyevi olarak ele almak. İlimleri, kültür paradigmasına göre hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutmak insanlığın evrensel mirası olan Felsefe ve diğer akli bilimlerin dışlanmasıyla sonuçlanmıştır. Gazalî'ye göre bu iki alan birbirinin zıddıdır. Birine ağırlık veren diğerinde zayıf kalır. Dünya ve Din İlimlerini bir araya toplamak herkese nasip olmaz. Bu ancak insanların dünyevi ve uhrevi işlerini idrak edecek olan peygamberlere nasip olmuştur. Dini İlimlerin çoğu taklit yoluyla peygamberden alınan ilimlerdir. Bu da Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in Sünnetini öğrenmek ve duyduktan sonra manalarını anlamakla mümkün olur. (Gazali, 1975, 3, 39-40; Vural, 2004, 195-196, 202)

Yukarıda ele alınan iki tasnif ve burada yer verilmeyen diğer tasniflerden, özellikle Taşköprü zade'nin Dinî Bilimler tasnif şemasından hareketle Temel İslam Bilimleriyle ilgili şunlar söylenebilir: "Naklî/dinî İlimlerden tefsir, esas itibariyle Kur'an ilimleri denilen çeşitli disiplinlerin birikimi üzerine inşa edilmiş olduğundan bu ilimler tefsir ilmi için bir bakıma usule ait disiplinlerdir. Tesir ilmi literatürü, kendi içinde rivayet ve dirayet tefsirleri olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiştir. Hadis ilmi de rivayetü'l-Hadis ve dirâyetü'l-Hadis (ulûmü'l-Hadis) şeklinde ikiye ayrılır. Ulûmü'l-Hadis tabiri, Kur'an ilimleri gibi Hadis

Usulünün temel disiplinlerini oluşturmaktadır. Fıkıh İlmi, şerî-ameli hükümlerin ferî denilen ayrıntılı kısmını incelerken fıkıh usûlü, bu ferî hükümlerin kesinlik ifade eden icmalî delillerinden nasıl çıkarılacağını ortaya koyar. Fıkıh usûlü içinde alt disiplinler arasında cedel ve hilaf ilmi ve feraiz gibi disiplinler de vardır. Usûlü'd-Din de denilen Kelâm ilminin bölümleri ise, zaman içinde Felsefeyle imtizacın sonucu olarak Felsefi İlimleri andırır biçimde şekillenmiştir." (Kutluer, 2002, 22, 113)

(Gazzalî, 1975, 1, 48)

ÖZET

İslam tarihi boyunca, İslam mesajının anlaşılması, anlatılması ve yaşanması konusunda bir takım bakış açıları geliştirilmiştir. Müslümanların karşı karşıya buldukları iç ve dış dinamikler, onları yeni bilgiler üretmeye sevk etmiştir. Başlangıçta, çeşitli konularda düzensiz bir şekilde ortaya konulan bilgilerin veya ilmi faaliyetlerin, daha sonraları kendine özgü hedefler koyarak ve belli yöntemler kullanarak düzenli bilgiye veya bağımsız ilmi disiplinlere dönüşmesiyle İslam bilimleri, kurumsallaşmaya başlamıştır. İslam bilimleri temelinde, amacında, yaklaşımında, alanında ve tutumunda kendine özgü bir yapı arz etmektedir. Bu çerçevede, bizzat Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen ve varoluşlarının gereği olarak, konusu, amacı ve yöntemi doğrudan İslam'ı anlamaya ve yorumlamaya yönelik olan ilmi faaliyetlerin tamamını İslam Bilimleri olarak tanımlayabiliriz. Bilginin temel kaynaklarından biri olarak dinî metinleri kullanması, bunların sübut, delalet ve yorumlarını konu edinmesi ve bunlardan hareketle Müslümanların sorunlarına çözüm araması dolayısıyla, İslam Bilimlerine dinî veya şer'î bilimler de denmiştir.

İslam bilimleri, III./IX asrın sonları IV./X. asrın başlarında tasnif edilmeye başlamış ve zaman içerisinde gelişmiştir. İslamî ilimler, genel olarak ikili veya üçlü şekilde tasnif edilmekle birlikte nadiren dörtlü veya yedili tasnifler şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu tasnifler bazen konu, gaye ve yönetime göre bazen de ilimleri öğrenmede kolaylık sağlayacak mantıklı bir sıralamaya göre yapılmıştır. Yapılan ikili ve üçlü tasniflerin bazıları şunlardır: Yüce İlimler- Yardımcı/Aşağı İlimler; Pratik İlimler-Nazari İlimler; Aklî İlimler-Dînî İlimler; Dünyevî İlimler-Dînî İlimler; Aklî İlimler-Şerî İlimler; Şerî İlimler-Şerî olmayan İlimler şeklinde; üçlü tasnifler ise, duyma ile tahsil edilen ilimler, Nazarî/Aklî ilimler ve Şer'î ve fikhî bilimler ya da aklî, naklî veya hem aklî hem de naklî olan ilimler şeklinde tasnif edilmiştir. İslam bilimleri, Din Bilimleri (el-Ulûmu'd-Dîniyye), Naklî Bilimler (Ulûmu'n-Nakliyye) veya Şer'î Bilimler (el-Ulûmu'l-Şer'iyye) ve benzeri terimlerle de isimlendirilmektedir.

İslam bilim tarihinde ilimler tasnifi yapan ilk Müslüman alim ve filozof Farabî'dir. O, muhtemelen yetiştiği dönemde Kelam'a ve akılcı düşünceye karşı olumsuz hava ve baskı sonucu ilimleri bir bütün olarak değerlendirmiş ve aklî yöntemleri kullanan İslam bilimlerinden Fıkıh ve Kelam dışındaki bilimleri, bağımsız bir bilim olarak görmemiştir. Farabî bilimleri beş gruba ayırmaktadır.

Bunlar, dil ilmi, mantık, tabiat ilmi (İlahiyat ve bölümleri), öğretme ilimleri (sayı, hendese, menazır(optik), yıldızlar, musiki, ağırlıklar ve hiyel) ve medenî ilimlerdir. Farabî'nin bilimleri tasnife tabi tutmakla şunları amaçladığını söyleyebiliriz: Birincisi, bilimlerin özelliklerini ve farklılıklarını tanıtarak öğrencilere yol göstermek. İkincisi, çeşitli temel bilimleri ve onların alt gruplarının meşru görülebilmesini sağlamak. Üçüncüsü, belli bir dalda uzmanlaşmanın yol ve yöntemini vermek. Dördüncüsü, farklı kültürlere ait bilimleri bütünleştirmek.

Gazalî, *İhyâ'* adlı eserinde bilimleri, Şer'î bilimler ve Şer'î olmayan bilimler olarak ikiye ayırarak Şer'î bilimlere geniş yer verir. Gazalî'ye göre, Şer'î ilimler, hesap gibi akılla, tabâbet gibi tecrübe ile, dil gibi işitmekle bilinmeyip, peygamber vasıtasıyla öğrenilen ilimlerdir. Şer'î olmayan ilimler ise, diğer yollarla öğrenilen ilimlerdir. O, Şer'î ilimleri kendi arasında Usûl, Furû, Mukaddimât ve Mütemmimât olmak üzere dört ana bölüme ayırır. Temel İlimler (usûl), kendi içerisinde Kitap, Sünnet, İcma ve Sahabenin ilmi şeklinde; ameli ilimler (furû) ise, dünya işlerini düzenleyen Fıkıh ve ahiret işlerini tanzim eden Ahlak ve tasavvuf olarak ikiye ayrılır. Gazalî, bunların dışındaki bilimleri başlangıç ve tamamlayıcı bilimler olarak görür. Lügat ve Dil Bilgisini başlangıç ilimleri içerisinde; Kur'an ve Hadis ile ilgili bilimleri ise tamamlayıcı bilimler olarak isimlendirir. Gazalî'nin Şer'î/Dini bilimler tasnifini yönlendiren temel ilkeler şunlardır: 1. Akli İlimlerden felsefe ve Kelamın Şer'î İlimlerden olmadığını ve gereğinden fazlasını öğrenmenin zararlı olduğunu göstermek. 2. Dini yöne ağırlık vermek. 3. Sonuçlarına ve kaynaklarına göre ilimleri sıralamak. 4. Hakikati, dini ve dünyevi olarak ele almak.

GÖZDEN GEÇİR

1. İslam Bilimleri nasıl tanımlanabilir?
2. İslam ve Bilim Arasındaki İlişki nasıl bir ilişkidir?
3. İslam Bilimleri ve genel özellikleri nelerdir?
4. Klasik İslam Bilimleri ile ilgili ikili tasnifler nelerdir?
5. İslam Bilimlerinin klasik bilim tasnifleri arasındaki yeri nedir?

KAYNAKLAR

Bakar, O. (1992). *Classification of Knowledge in Islam*. Kuala Rampur: Islamic Texts Society.

el-Farâbî, M. (1986). *İlimlerin Sayımı*. (Çev.: Ahmet Ateş), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

İbn Haldûn, A. (1986). *Mukaddime I-III*. (Çev.: Zakir Kadirî Ugan), Birinci Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Komisyon. (1986). *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. III. Cilt, İstanbul: Çağ Yayınları.

Kutluer, İ. (2002). İlim. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 22, 109-114.

Taşköprüzade, İ. (2003). *Mevzûatu'l-Ulûm'da İlimler Tasnifi*. (Çev.: Kemâleddin Mehmed Efendi, Yayına hazırlayan: Abdülmecit İslamoğlu), *islâmiyât* IV (2003), sayı: 4, s. 209-216)

Vural, M. (2004). *Gazâlî felsefesinde bilgi ve yöntem*, Ankara: Ankara Okulu.

DEĞERLENDİRME SORULARI

1. Aşağıdakilerden hangisi Fıkıh, Hadis, Tefsir ve Kalam disiplinlerinin “İslam Bilimleri” olarak nitelendirilmesinin nedenleri arasında yer almaz?

- Bilginin temel kaynaklarından birisi olarak dini metinleri kullanmaları
- Nassların sübut, delalet ve yorumlarını kullanmaları
- Müslümanların sorunlarına yönelik çözüm arayışları içerisinde olmaları
- Mutlak doğru bilgiyi temsil ediyor olmaları

2. Aşağıdakilerden hangisi “Nakli Bilimler” nitelemesinin nedenlerinden biri değildir?

- Nakil yoluyla öğrenilmesi ve nesilden nesile aktararak gelmesi
- Yabancı din ve kültürlerin tesiri altında kalması
- Bilgi kaynağı olarak ayet veya hadislere dayanması
- Bu ilimle uğraşanların nakil ve rivayette bulunmaları

3. Beşerin entelektüel kapasitesiyle ortaya koyduğu ilimler için “İnsanî İlimler” tanımlamasını yapan Müslüman bilgin aşağıdakilerden hangisidir?

- Farabî
- İbn Sina
- Kindî
- İbn Rüşd

4. Aşağıdakilerden hangisi Farabî'nin bilimler tasnifini yönlendiren temel ilkeler arasında yer almaz?

- İslam bilimlerini tanıtarak meşruiyet kazandırmak
- Farklı bilimlere genel bir rehber hazırlamak
- İnsanların bilimler sınıflaması hakkında bilgi edinebilmesini sağlamak
- Farklı kültürlere ait ilimleri bütünleştirmek

5. Gazzalî'nin, Aklî ilimlerden Felsefe ve Kelam'ın Şer'î ilimlerden olmadığı yönündeki düşüncesinin en önemli sonucu ne olmuştur?

- a. Aklî bilimlere ilginin artmasına katkı sağlamıştır.
- b. İslam dünyasında felsefe ve kelama olan ilginin azalmasına neden olmuştur.
- c. İslam düşüncesinin yeniden canlanmasına yardımcı olmuştur.
- d. İslam bilimlerinin yeniden tasnif edilmesini doğurmuştur.

DOĞRU CEVAPLAR:

1 D, 2 B, 3 C, 4 A, 5 B